

VALORI UMANISTE ÎN LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI

HUMANISTIC VALUES IN THE CHRONICLE OF THE MOLDOVAN COUNTRY

*Dumitrița Smolnițchi, doctor în filologie, conf. univ.,
UPS „Ion Creangă” din Chișinău*

*Dumitrița Smolnițchi, PhD, associate professor,
”Ion Creanga” SPU from Chisinau
ORCID: 0000-0003-2640-9237*

CZU: 821.135.1.09

DOI: 10.46728/c.v3.25-03-2022.p7-12

Abstract

The concept of cultural movement designates an artistic reality of a huge complexity that is studied in several school disciplines: history, Romanian and universal literature, art education and music education. The study of ancient Romanian literature implies its inclusion in the humanist cultural movement. The contribution of Moldovan chroniclers to the development of our culture in the spirit of humanism consists in their contribution to capitalizing on the information on the ethnogenesis of Romanians, the unity of the people and the continuity of their existence on this territory, the Latin origin of the Romanian language; in the chronicles there is the first evidence of the evolution of the Romanian language and of the efforts to transform the language from a means of communication into a means of transmitting culture; at the same time there is the linearization of the historical event/fact. All this, Moldovan chroniclers did by focusing on humanistic values: love of nation and desire to educate the people.

Key-words: cultural movement, humanism, values, chronicle, history, Romanian Language and Literature.

Conceptul de mișcare culturală desemnează o realitate artistică de o complexitate uriașă ce se studiază în cadrul mai multor discipline școlare: istoria, limba și literatura română și universală, educația plastică și educația muzicală.

Curriculumul la literatura română stipulează că în clasa a XI-a conținutul educației literare „vizează procesul evolutiv al literaturii române ca fenomen estetic ce se sincronizează cu literatura universală grație celor mai reprezentative curente culturale și literare” [1, p. 10], iar în clasa a XII-a de liceu, studiul monografic impune interpretarea creației unui scriitor atât din perspectiva individualității autorului, a particularităților de gen și specie, cât și din cea a curentului literar în care se înscrie. C. Șchiopu susține: „Conform obiectivelor de referință stipulate de curriculum, elevii trebuie să cunoască particularitățile dominante ale ideologiei și esteticii curentelor culturale definitorii pentru literatura română (umanism, iluminism, romantism, realism, expresionism etc.), structurile stilistice distinctive ale textelor ce aparțin diverselor curente culturale și estetice, să pledeze argumentat pentru încadrarea creației unui scriitor într-o formulă estetică adecvată, să decodeze sensurile figurative ale textului studiat / interpretat din perspectiva curentului literar în care se încadrează. Astfel, ei vor putea înțelege și urmări specificul devenirii valorice în timp a literaturii române, angajând și interpretând texte de referință pentru fiecare curent literar ce s-a manifestat în literatura română” [7].

Studierea literaturii române vechi presupune includerea acesteia în mișcarea culturală umanistă. Umanismul se dezvoltă în Europa între secolele al XIV-lea și al XVI-lea, promovând o concepție filosofică și socială ce pune în centrul preocupărilor omul și ideea încrederii în posibilitățile sale de perfecționare. Potrivit noii concepții, valoarea umană nu se întemeia, ca până atunci, pe naștere, ci pe meritele dobândite de-a lungul vieții. Stimulat de câteva evenimente majore, precum inventarea tiparului, căderea Constantinopolului etc., umanismul

avea să impună o concepție revoluționară, definită prin convingerea că ființa umană este liberă și rațională, că poate alege între bine și rău, fiind perfectibilă. De aici rezultă contestarea dogmatismului religios, orientarea învățământul către studierea limbilor clasice (greacă, latină, ebraică), a filosofiei, retoricii, moralei, iar creații ale antichității greco-latine devin surse de inspirație pentru scriitorii umaniști.

Dintre reprezentanții umanismului european, amintim gânditori precum Niccollo Machiavelli, Michel de Montaigne, Francis Bacon, Thomas Morus, Erasmus de Rotterdam, cât și scriitori ca Francesco Petrarca, Giovanni Boccaccio, François Rabelais, Cervantes, William Shakespeare etc. Teza existenței unui umanism românesc (afirmat în totalitatea formelor sale caracteristice abia în secolul al XVII-lea) a dat naștere unor polemici. Ipoteza s-a impus prin contribuțiile istoricilor și cercetătorilor literari precum George Ivașcu, Edgar Papu, Dan Horia Mazilu; de cealaltă parte se situează voci precum Nicolae Manolescu sau Eugen Negrici, care o resping, plasând-o în zona ficțiunii și a autoiluzionării. [2]

Desigur, nu se poate vorbi despre un umanism românesc autentic, de calibrul celui european, cu idei teoretice care pot alcătui o ideologie și cu reprezentanți de seamă care au lăsat opere literare de valoare incontestabilă, dar, cu siguranță, putem vorbi despre *ecouri ale umanismului* în literatura română, prezente în opera cărturarilor noștri din acea epocă. Forme ale umanismului românesc se pot identifica în *Învățăturile lui Neagoe Basarab...*, despre care s-a spus că ne plasează într-un „umanism sud-est european *suis-generis*, neemancipat de sub tutela bisericii, ceea ce poate să pară un paradox” [6, p. 107], în opera lui Nicolaus Olahus, istoric și poet în limba latină, cărturar de renume european, care intră în contact cu umaniști precum Erasmus de Rotterdam și căruia îi revine meritul de a fi pus în circulație ideea romanității și a unității de neam a tuturor românilor; în activitatea unor cărturari ca Udriște Năsturel, Varlaam, Dosoftei, Nicolae Milescu, Grigore Ureche, Miron Costin, Constantin Cantacuzino, Ion Neculce și, mai ales, în cea a lui Dimitrie Cantemir.

Letopisețul Țării Moldovei, început de Grigore Ureche, continuat de Miron Costin și încheiat de Ion Neculce, inserează mai multe aspecte care amintesc de umanismul european: conștiința originii romane a poporului român, latinitatea limbii române, elogiul luptei împotriva expansiunii otomane.

Cel care a scris despre originea limbii și a locuitorilor Țării Moldovei a fost Gr. Ureche, primul mare cronicar moldovean care își scrie letopisețul în limba română și din propria inițiativă. În Letopiseț el afirmă descendența noastră romană („de la Rîm ne tragem”); exemplifică latinitatea limbii („...de la rîmleni, ce le zicem latini: pîne, ei zic panis; carne, ei zic caro; găina, ei zic galina; muiarea, mulier; fâmeia, femina; părinte, pater; al nostru, noster și alte multe din limba lătinească, că de ne-am socoti pre amănunt, toate cuvintele le-ăm înțălege”); remarcă influența altor limbi („așijderea și limba noastră din multe limbi este adunată și ne iaste amestecat graiul nostru cu al vecinilor de prin prejur”) [3, p. 25] și susține originea comună a moldovenilor, muntenilor și ardelenilor. Menționăm că ideea originii latine a poporului român apare destul de timpuriu încă în literatura bizantină. În sec. al XII-lea, Kinam, secretarul împăratului Manuil Comnen, afirmă în una din notițele sale, dar fără vreo argumentare, că valahii sunt vechii coloniști veniți din Italia. Mai târziu, umaniștii italieni (Poggio-Bracciolini, Bonfini, Buonaccorsi, Piccolomini ș.a.) nu numai că au afirmat, dar au și probat ideea latinității românilor. Lansată de umaniștii italieni, această idee a fost preluată de umaniștii polonezi, unguri, germani etc. [vezi și: 5, p. 98-101]

Tot ca o manifestare a idealurilor umaniste poate fi văzută și activitatea propriu-zisă a cronicarilor, care au pus bazele unui proces de constituire a istoriografiei românești. Gr. Ureche condamnă sistemul de guvernare bazat pe autoritatea domnească și consideră ca domnitorul nu poate avea drept de viață și de moarte asupra supușilor săi, iar idealul său statal este „regatul albinelor”, întemeiat pe armonia dintre matcă și lucrătoare – un concept vădit umanist. Cronicarul prezintă evenimentele dintr-o perioadă de mari frământări (1359-1594), care îl fac să vorbească despre Moldova ca despre „o țară neașezată”, aflată „în calea rădăților”, prădată de turci și de tătari, „bântuită de foamete mare și lăcuste multe”, de ierni „cu omet mare și ger” și de „cutremur de pământ”. În aceste condiții principala atitudine a oamenilor o reprezintă lupta, iar modelul eroic – Ștefan cel Mare. Strălucirea figurii lui Ștefan este strălucirea unui mit care ilustra puterea credinței asociată cu dragostea de neam. Domnitorul apărea ca personalitatea exemplară, eroul, apărător al neamului său și al întregii creștinătăți. În această ordine de idei, O. Moceanu menționează: „Idea de patrie, de sacrificiu ca datorie față de patrie, cultul pentru gloria strămoșilor domină paginile cronicarilor noștri. Ei evocă luptele pentru apărarea țării și îi ceartă pe domnii lipsiți de patriotism” [4, p. 86].

Letopisețul început de Gr. Ureche va fi continuat de M. Costin care, prezentând istoria Țării Moldovei mai departe (anii 1595-1661), ca și predecesorul său, afirmă concepția despre finalitatea morală a narării evenimentelor. Consemnarea faptelor istorice (schimbări de domni, intrigă, războaie, vărsări de sânge etc.) se face uneori cu detașare, chiar cu ton rece, profesional; alteori autorul trăiește intens tragedia țării prinsă ca într-un clește între imperii fanatice, dornice de cuceriri.

Cu durere în suflet descrie Miron Costin faptele amorale, încălcarea jurământului sau trădarea. Cronicarul susține că respectarea normelor moralei creștine, contribuie la afirmarea demnității omului care rezultă, în mare măsură, din învățătură și cunoștințe: „Puternicul Dumnezeu, cinstite, iubite cetitorii, să-ți dăruiască, după aceste cumplite vremi anilor noștri, cânduva și mai slobode vacuri, întru care, pe lângă alte trebi, să aibi vreme și cu cetitul cărților a face iscusită zăbavă, că nu iaste altă și mai frumoasă, și mai de folos în toată viața omului zăbavă decâtu cetitul cărților. Cu cetitul cărților cunoaștem pe ziditorul, nostru Dumnezeu...” [3, p. 136]

Și Ion Neculce, continuatorul Letopisețului costinian, va reține specificul dramatic al epocii caracterizată prin alternanța firescului și absurdului. Descriind viața domnilor, a boierimii, a Curții, intrigile boierești, schimbările de domni, distracțiile, plimbările, vizitele, relațiile cu țările vecine, războaiele ș.a.m.d. din anii 1661-1743, Neculce dă dovadă de spirit de observație, sesizează amănuntul semnificativ, abordează colocvial diferite întâmplări, cultivă amănuntul pitoresc.

Din Letopiseț desprindem manifestarea reală a Binelui care constă în apărarea creștinismului. Cronicarii reproduc evenimente când suveranii țărilor creștine se uneau la lupta comună împotriva turcilor, pe care-i numeau „păgâni”. Cronicarii dezaprobă vrajba dintre creștini; dintre moldoveni și polonezi (Ieși), dintre moldoveni și unguri, precum și, îndeosebi, vrajba dintre Țările Române creștine. Ei îi acuză pe domnitorii creștini, care îi lăsau pe moldoveni singuri în fața turcilor păgâni – adevărații dușmani ai întregii creștinătăți. În viziunea cronicarilor, apărarea creștinismului era o datorie sfântă a oricărui om.

De notat: dacă Gr. Ureche și M. Costin au folosit, pentru a fi cât mai obiectivi în relatările lor, izvoare istorice interne și externe, atunci lui I. Neculce „nu i-au trebuit istoric strein să

citească”, pentru că istoria „au fost scrisă în inima sa” [3, p. 266] . Cu alte cuvinte, narațiunea neculceană se axează, în mare parte, pe propriile-i amintiri.

Letopisețului Țării Moldovei este o manifestare a umanismului și prin scopul informativ și educativ pe care îl urmăresc cronicarii. Gr. Ureche scrie în Predoslovie: „cu multa nevoiță cetind cărțile și izvoadele și ale noastre și cele streine, au aflat cap și începătura moșilor, de unde au izvorât în țară și s-au înmulțit și s-au lățit, ca să nu să înece a toate țările anii trecuți și să nu să știe ce s-au lucrat, să să asemenea fierălor și dobitoacelor celor mute și fără minte.” [3, p. 23]

Același scop este semnalat și de M. Costin „deci primește... atâta din truda noastră, cât să nu să uite lucrurile cursul”, „...primește această... puțină trudă a noastră, care am făcut, să nu să treacă cumva cu uitarea...”. Iar Neculce își avertizează cititorul: „Fraților cetitorilor, cu cât veți îndemna a ceti pre acest letopiseț mai mult, cu atâta veți ști a vă feri de primejdii și veți fi mai învățați a dare răspunsuri la sfaturi ori de taină, ori de oștire, ori de voroave, la domni și la noroade de cinste” [3, p. 136].

Citind Letopisețul Țării Moldovei, ne convingem și de calitățile lui literare. Gr. Ureche organizează materialul epic în jurul a două nuclee de efect literar: narațiunea și portretul. *Narațiunea* se caracterizează prin schimbarea de perspectivă în funcție de necesitățile fluxului narativ. De obicei, materia epică se organizează ca într-o povestire, având: expozițiune, intrigă, tratare, punct culminant, deznodământ. În *portretizare* omul este privit sub o calitate sau un viciu esențial, care-i subordonează faptele. Petru Schiopul era „blând, ca o matcă fără ac” [3, p. 108], Petru Rareș era „om cuvios” și „țara și moșia sa ca un păstor bun o socotea” [3, p. 73], dar fiul său turcit Iliăș nu-i semăna deloc, „că dinafară se vedea pom înflorit, iară dinlăuntru lac împutit” [3, p. 85].

Narațiunea lui Costin are un pronunțat caracter moralizator. Dar cronicarul nu este numai un moralist, ci și un descriptiv, dublat de un bun povestitor. Remarcabilă rămâne descrierea invaziei lăcustelor, demnă de un tablou apocaliptic: „Numai ce vădzum despre amiadzădzi unu nor, cum să rădică deoparte de ceriu, un nor sau o negură. Ne-am gândit că vine furtună cu ploaie, deodată, până ne-am tâmpinat cu noul cel de lăcuste, cum vine în oaste stol. Înloc ni s-au luat soarele de desimea muștelor. Cele ce zburau mai sus, ca de trei sau patru sulițe nu era mai sus, iar carile era mai gios zbură de la pământu. Urlet, întunecare asupra omului sosindu, să ridica oarece mai sus, iar multe zbură alături cu omul, fără sială de sunet, de ceva. Să ridica în sus de la om o bucată mare de ceia poiadă, și așa mergea pe deasupra pământului, ca de doi coți, până în trei sulițe în sus, tot într-o desime și într-un chip. Un stol ținea un ceas bun și, dacă trecea acela stol, la un ceas și giunărate sosiia altul, și așa, stol după stol, cât ținea de la aprându până în desară. Unde cădea la mas, ca albinele de gros dzăcea; nice cădea stol preste stol, ce trecea stol de stol, și nu să pornia până nu să încăldziia bine soarele spre aprându și călătoriia până îndesară și până la căderea de mas. Cădea și la popasuri, însă unde mânea, rămânea pământul negru, împutit. Nice frundze, nice pai, ori de iarbă, ori de sămănătură, nu rămânea.” [3, p. 223]

Vorbind despre valoarea artistică a cronicii lui Costin, trebuie să amintim și de *arta sa descriptivă* (portrete, peisaje, descrieri de luptă etc.) și de *reflecțiile* sale care au un caracter moralizator memorabil: „Nu sunt vremurile sub cărma omului, ci bietul om sub cărma vremurilor”, „Nu e alta mai frumoasă și mai de folos zăbavă în viața omului decât cetitul

cărților” sau „Și ca apa în cursul său cum nu să oprește, așa cursul al lumii nu să conține” etc. [3, p. 136].

Dar cel care face cu adevărat trecerea de la literatura istorică la cea artistică este Ion Neculce. Din resursele expresive ale cronicarului dac parte:

- ✓ *prezentarea nuvelistică a unor episoade* (legenda despre fiica lui Radu Mihnea; despre Gheorghe Ghica; uciderea fraților Velicico și Miron Costin etc.);
- ✓ *implicările sentimentale*: „Oh! Oh! Oh! săracă țară a Moldovei, ce nărocire de stăpâni c-aceștia ai avut! Ce sorți de viață ți-au căzut! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mirare este, cu atâtea spurcăciuni de obiceiuri ce se trag până astăzi în tine, Moldovă!” [3, p. 309-310];
- ✓ *digresiunile*: „Focul îl stingi, apa o iezăști și o abați pe de altă parte, vântul când bate te dai în lături, într-un adăpost și te odihnești, soarele intră în nour, noaptea cu întunericul trece și să face iar lumină, iar la grec milă sau omenie, sau dreptate, sau nevicleşug, nice unele de aceste nu sunt, sau frica lui Dumnedzău. Numai cându nu poate să facă rău, să arată cu blândețe, iar inima și firea, tot cât aru putea, este să facă răutate” [3, p. 313];
- ✓ *descrierile ample* (bătălia de la Stănilești; nunta nunta domniței Catrina Duca cu Ștefan, feciorul cel „grozav la față” al lui Radu-vodă, la Iași; ospățului dat de Dumitrașcu-vodă în cinstea țarului rus Petru I; măsurile protocolare stabilite la primirea de către Antioh Cantemir a solului polon Rafael Lezcinski; situația în care nimerise la Poarta Otomană logofătul Tăutul etc.);
- ✓ *portretizările complexe* (N. Milescu-Spătarul, mitropolitul Dosoftei, Constantin și Dimitrie Cantemir, vizirului Gin Ali-Pașa, Dumitrașcu Cantacuzino etc.);
- ✓ o gamă întreagă de figuri stilistice: *comparații*: „[...] au trecut tătarii și turcii tot în sus, ca cum ar merge niște lăcuste” [3, p. 391]; „cum arde un stuh mare, trestie, pe niște vânt mare, așa se vedé focul ieșind din puști” [3, p. 394]; „intrat-au tătarii în țară ca lupii într-o turmă de oi” [3, p. 294], „s-au strânsu toată boierimea la dânsu și oastea, ca pui de potârnichi” [3, p. 293], „așe au oborât pre turci, ca cum i-ar mătura cu o mătură” [3, p. 392] ș.a.; *epitete*: „Ce bogat blăstăm era asupra lui Șeremet!” [3, p. 404]; „de făcé bogată stricăciune Tării Muntenești” [3, p. 320]; „Bogat blăstăm și lacrimi vărsa” [3, p. 434] etc.;
- ✓ *expresii (proverbe, zicători) populare*: „Paza bună trece primejdia re” [3, p. 335]; „Pasărea vicleană dă singură în lațu” [3, p. 333]; „Mielul blând sughe la doo maice” [3, p. 335]; „Capul plecat nu-l prinde sabia” [3, p. 335]; „Cu iarba ce uscată arde și cea verde” [3, p. 407]; „Nu-s în toate dzilele Paștile” [3, p. 452]; „Nu fac toate muștile miere” [3, p. 455] etc.

Neculce păstrează filonul moralizator al predecesorilor, dându-i expresivitate, cum se întâmplă, de exemplu, cu Duca-Vodă, al cărui portret e înțesat de malițiozitate: „Era om nu pre nalt și gros, burduhos și bătrân. Numai îș cerne barba. Pe atâta se cunoște că n-are acătare de minte sau frica lui Dumnedzău! Și ce gânde el să facă și la ce să ispitie și la ce l-au adus păcatul și osânda de la Dumnedzău! Și așe l-au dus pe Duca-Vodă în Țara Leșască, de au murit acolo. Așe ș-au agonisit de lăcomia banilor ce ave. (...) Așe au plătit și Dumnedzău Ducăi-Vodă, pecum au făcut și el altora.” [3, p. 307]

De calitățile literare ale textului ne convinge aproape orice pagină a lui Neculce. Spre deosebire de Gr. Ureche și M. Costin, al căror stil era unul savant, auster, complicat la nivel sintactic, povestirea lui Neculce păstrează oralitatea. Pentru cercetătoarea Elvira Sorohan „Oralitatea și cursivitatea stilului, optica populară, curată, necrispată, a interpretării dau povestirii sale calități literare de o spontaneitate cuceritoare, o fac atractivă și persuasivă” [6, p. 136].

În concluzie, aportul cronicarilor moldoveni la dezvoltarea culturii noastre în spiritul umanismului constă în contribuția acestora:

- *la dezvoltarea istoriei*, cronicarii punând bazele istoriografiei românești și scriind despre domnitori și evenimente din epoca medievală; bazându-se pe document și adevăr, ei ne-au lăsat informații prețioase cu privire la etnogeneza românilor, au scris despre originea latină a limbii și a poporului român, despre unitatea românilor și continuitatea existenței lor pe acest teritoriu;
- *în domeniul limbii*, căci în cronică există primele dovezi ale evoluției limbii române și acestea oglindesc eforturile de transformare a limbii dintr-un mijloc de comunicare într-un mijloc de transmitere a culturii;
- *în domeniul literaturii*, căci anume în letopisețe se produce literaturizarea evenimentului/ faptului istoric. „Se iese în acest fel, în mod voit, din sfera istoriografiei și se trece, timid, în sfera beletristicii” [2]. Cronicarii nu mai apelează la stilul științific, cum ar fi cerut materialul istoric tratat, ci la stilul literar, împăcând cerințele istorice cu cele literare.

Și toate acestea cronicarii moldoveni au făcut-o din dragoste de neam și din dorința de a educa poporul.

BIBLIOGRAFIE

1. Curriculumul național. Limba și literatura română. Clasele X-XII. Chișinău, 2019. http://www.columna.org.md/libro/curriculum/2019/rom_c_1_2019.pdf (vizitat: 21.03.22)
2. JICU, A., Aspecte fundamentale din literatura română veche și (pre)modernă. Note de curs. Disponibil online: <https://ro.scribd.com/document/52388895/Literatura-Vechi> (vizitat: 18.03.22)
3. *Letopisețul Țării Moldovei* (de Gr. Ureche, M. Costin, I. Neculce). Chișinău: Hyperion, 1990. 638 p. ISBN: 5-368-00339-0.
4. MOCEANU, O. *Literatura română veche*. Brașov: Universitatea «Transilvania», 2002, 206 p. ISBN 973-8124-72-7.
5. SMOLNIȚCHI, D. Umanismul renașcentist. Originea neamului românesc. În: *Metaliteratură*. Analele facultății de filologie, vol 1. Chișinău, 2001, p. 98-101. ISBN: 9975-921-09-4.
6. SOROHAN, E. *Cartea cronicilor*. Iași: Junimea, 1986. 615 p. ISBN/COD: 33IPIASCA.
7. ȘCHIOPU, C. Conceptul de curent literar. În: *Pro Didactica*, nr. 7-9, anul XVII, 2007. Disponibil online: <https://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=701> (vizitat: 22.03.22).